

Małgorzata Fidelis

***Imagining the World from Behind the Iron
Curtain: Youth and the Global Sixties in Poland***

[Wyobrażenia na temat świata za żelazną kurtyną.

Młodzież i światowe lata sześćdziesiąte w Polsce]

Oxford University Press, New York NY 2022

Kyrill Kunakhovich

***Communism's Public Sphere: Culture as
Politics in Cold War Poland and East Germany***

[Przestrzeń publiczna w czasach komunizmu. Kultura

jako narzędzie polityczne w zimnowojennej Polsce i NRD]

Cornell University Press, Ithaca NY 2022

Minęło już trochę czasu, odkąd historycy z byłego bloku sowieckiego zaczęli kwestionować zimnowojenną retorykę „żelaznej kurtyny” między Wschodem a Zachodem. W najnowszych badaniach słynną Churchillowską metaforę szczelnego podziału zastąpiło wskazanie ważnych dróg wymiany i komunikacji między sferą komunistyczną a kapitalistyczną, zwłaszcza w dziedzinie kultury, co doprowadziło do ukucia nowych metafor, takich jak „półprzepuszczalna membrana” Michaela David-Foxa czy „nylonowa kurtyna” Györgya Péteriego (David-Fox, 2011; Péteri, 2006). Ta przepuszczalność odgrywa kluczową rolę w obu recenzowanych książkach, które dostarczają wiele cennych spostrzeżeń na temat powiązań między kulturą a polityką w Polsce i wschodnich Niemczech.

Małgorzata Fidelis bardziej bezpośrednio zajmując się wschodnio-zachodnim transnacionalizmem, przedstawia w *Imagining the World from Behind the Iron Curtain* wielowątkową analizę „długich lat sześćdziesiątych” w Polsce jako elementu globalnych zjawisk w kulturze młodzieżowej, co zadaje kłam obrazowi PRL-u jako kraju odciętego od niekomunistycznego świata lub przed nim zabezpieczonego. Fidelis korzysta z różnych źródeł: od materiałów partyjnych i reportaży z epoki po współczesne wywiady, wspomnienia i osobiste relacje nadesłane na państwowe konkursy, by z etnograficznym zacięciem odtworzyć świat PRL-owskiej młodzieży, skupiając się na jej doświadczeniu i postrzeganiu zmian kulturowych, społecznych i politycznych zachodzących wówczas w Polsce i na całym świecie. Z tego też powodu w *Imagining the World from Behind the Iron Curtain* znajdziemy szeroki zakres tematów obejmujących

okres od samych początków odwilży w 1954 roku po szczyt Gierkowskiego socjalizmu konsumpcyjnego w 1974 roku. Autorka omawia najważniejsze wydarzenia, takie jak V Światowy Festiwal Młodzieży i Studentów w Warszawie z 1955 roku, powstanie węgierskie 1956 roku czy protesty studenckie z Marca '68, ze względu na ich wpływ na kształtowanie tożsamości i wartości polskiej młodzieży, ale umieszcza je w szerszej perspektywie. Fidelis analizuje przede wszystkim rozwój form kultury intelektualnej i konsumpcyjnej, w tym rosnącą liczbę czasopism młodzieżowych, klubów studenckich i kół politycznych, wiejskich klubokawiarni, muzyki popularnej i awangardowych festiwali teatralnych, a także rozszerzenie dyskursu na takie tematy, jak seksualność, edukacja i rozrywka, gdzie młodzież znalazła się w centrum uwagi jako nowo wyodrębniona kategoria w ramach globalnej nowoczesności. We wszystkich wymienionych obszarach wpływy z Zachodu odegrały niewątpliwie istotną rolę, zwłaszcza w kwestii stylu, ubioru, muzyki i innych światowych trendów w kulturze masowej, osiągając apogeum – z perspektywy badawczej omawianej książki – w rozwoju ruchu hippisowskiego w Polsce pod koniec lat sześćdziesiątych i na początku lat siedemdziesiątych. Fidelis wyraźnie zaznacza jednak, że polska młodzież nie naśladowała biernie zachodnich wzorów, lecz kreatywnie dostosowywała je do swoich określonych potrzeb i własnej rzeczywistości społeczno-politycznej. Co więcej, wpływy Zachodu dla aparatu państwa i partii nie były tylko wyzwaniem, lecz także dawały możliwość poszerzenia oferty kulturalnej i horyzontów socjalizmu w celu umocnienia legitymacji społecznej partii bez narażania jej pozycji politycznej. Dopiero w wyniku zachwiania tej równowagi, gdy machina polityczna nie mogła już sprostać wymogom rozwijającej się kultury intelektualnej i konsumpcyjnej – wtedy nagle zakazywano przedstawień teatralnych lub gwałtownie podnoszono ceny żywności – wiadomo było, że symbioza zawiodła, a przywódcy powracali do cyklu przemocy i represji.

Polityka kulturalna jako narzędzie legitymacji socjalistycznego państwa to także główny temat opracowania Kyrilla Kunakhovicha *Communism's Public Sphere: Culture as Politics in Cold War Poland and East Germany*. Na przykładzie dwóch „drugich miast”, Krakowa i Lipska, Kunakhovich śledzi rozwój socjalistycznych państwowych instytucji kultury w okresie komunizmu, porównując i zestawiając jako kontrastowe postawy i podejścia w PRL i NRD. Mimo odrębnych doświadczeń w kwestii kierunków polityki i kryzysów politycznych oba państwa podążyły podobną ścieżką ewolucji, choć w różnym czasie. Według Kunakhovicha główne znaczenie dla tej ewolucji miały zmiany w podejściu do polityki kulturalnej, które były uważnie obserwowane i odnotowywane w poszczególnych krajach bloku, co skutkowało podobnymi wzorcami zmian. Śledząc tę ewolucję w *Communism's Public Sphere*, Kunakhovich przygląda się rozwojowi instytucji kultury we wspomnianych dwóch miastach, począwszy od teatrów miejskich, sal koncertowych, galerii sztuki, domów kultury

i klubów kultury w fabrykach, a na kulturze mediów masowych, m.in. telewizji i radia, czy choćby na koncertach popowych kończąc. Kunakhovich zauważa, że komunistyczni administratorzy wiele z tych instytucji odziedziczyli po czasach przedwojennych – co wskazywałoby na pewne przenikanie się burżuazyjnej przeszłości i komunistycznej teraźniejszości. Przy tym umiejętnie opisuje nieustanne wysiłki urzędników miejskich, by dostosować programy kulturalne zarówno do ideologicznych lub politycznych żądań z góry, jak i do oddolnych oczekiwań społecznych, przez co stawali się oni w pewien sposób pośrednikami między państwem a obywatelami. Kunakhovich stawia zatem tezę, że kultura funkcjonowała jako istotna przestrzeń mediacji – sfera publiczna – w której głos artystów mógł być słyszany, a reakcje publiczności rejestrowane jak na forum publicznym. Podobnie jak Fidelis, Kunakhovich postrzega kulturę jako istotne narzędzie komunistycznych przywódców, używane w pierwszej fazie do kształtowania stalinowskiego „nowego człowieka”, w środkowej – do utrzymania hegemonicznej legitymacji reżimu, a w ostatniej – po prostu do odwracania uwagi obywateli od kryzysów politycznych i ekonomicznych. W ten sposób kultura stała się polityczna, a w rezultacie „w warunkach ustroju, który zakazał wolności słowa, przestrzenie sztuki zmieniły się w miejsca debaty politycznej” (Kunakhovich, 2022, s. 19). W Niemczech Wschodnich taki układ funkcjonował do samego końca, natomiast w Polsce rozwój lepiej zorganizowanej opozycji i wprowadzenie stanu wojennego nadały dyskursowi sprzeciwu wyraźnie polityczny ton, tym samym skutecznie kładąc kres mediacyjnej roli sztuki.

Obie recenzowane książki zawierają wiele cennych spostrzeżeń na temat sposobów zaznaczania swojej podmiotowości przez zwykłych obywateli w ramach funkcjonującego systemu, czy to w roli wytwórców kultury, czy – co również istotne – konsumentów, o których poparcie reżim aktywnie zabiegał. Poparcia takiego mogli odmówić, nie tylko w formie otwartego sprzeciwu, lecz także mniej demonstracyjnie, np. odcinając się od życia społecznego (i zostając hipisami), szukając alternatyw (zachodnia muzyka, ubrania itp.) lub wyrażając niezadowolony – jak pokazuje Kunakhovich – przez wygwizdanie wydarzeń kulturalnych sponsorowanych przez państwo, wyjście w trakcie ich trwania lub całkowitą odmowę uczestnictwa. Po oderwaniu się od sztywnych ideologicznych formuł stalinizmu kultura socjalistyczna stała się plastycznym i niezdefiniowanym tworem, który mógł być kształtowany tak przez oczekiwania z dołu, jak i rozkazy z góry. W rezultacie polityka kulturalna nie była narzucona, lecz – twierdzi Kunakhovich – przybrała charakter „ruchomej linii” negocjacji między sztuką oficjalną a nieoficjalną, linią, która okazała się tak samo przepuszczalna jak kulturowa granica między Wschodem a Zachodem. Fidelis również gorąco sprzeciwia się dzieleniu obywateli na „zaangażowanych politycznie” dysydentów i „apolitycznych” konsumentów, zwracając uwagę na płynność granic między kulturą oficjalną a nieoficjalną. Państwa bloku sowieckiego postrzegały politykę kulturalną jako

istotne narzędzie polityczne, lecz do pewnego stopnia również zwykli obywatele mogli się nim posługiwać w swoich codziennych wyborach. Prezentując szeroki i różnorodny wachlarz struktur i działań kulturalnych, Fidelis i Kunakhovich pokazują jednocześnie, jak głęboko ten proces mediacji kulturowej przeniknął do społeczeństw PRL i NRD, co stanowi wielką zaletę obu książek.

Jeśli można wskazać jakieś niedostatki podejścia obojga autorów, to należałoby zwrócić uwagę, że zarysowując tak szeroki obraz matryc kulturowych, Fidelis i Kunakhovich nie znaleźli miejsca na bardziej szczegółowe wyjaśnienie, jak działania kulturalne państwa lub obywateli mogą służyć konkretnym celom politycznym. Czytelnicy, którzy nie przywykli postrzegać kultury jako potencjalnego narzędzia polityki, mogą po lekturze odczuwać pewien niedosyt, co tylko tym wyraźniej ukazuje pilne zapotrzebowanie na nowe opracowania mogące pogłębić doskonałą analizę zaprezentowaną przez tych autorów, lecz skupiające się na konkretnych obszarach kultury wybranych państw bloku sowieckiego jako działaniu politycznym.

John Cornell

numer ORCID: 0000-0003-2367-1950

Instytut Pileckiego

(tłum. Aleksandra Arumińska)

Bibliografia

- David-Fox, M. (2011). The Implications of Transnationalism, *Kritika*, t. 12, nr 4, s. 885-904.
- Fidelis, M. (2022). *Imagining the World from Behind the Iron Curtain: Youth and the Global Sixties in Poland*. New York NY: Oxford University Press.
- Kunakhovich, K. (2022). *Communism's Public Sphere: Culture as Politics in Cold War Poland and East Germany*. Ithaca NY: Cornell University Press.
- Péteri, G. (red.) (2006). *Nylon Curtain: Transnational and Trans-Systemic Tendencies in the Cultural Life of State-Socialist Russia and East-Central Europe*. Trondheim: Program on East European Cultures and Societies.